

Stanisław Józef Sokołowski (Warszawa)

Filozofia sprawnego działania w pracy nauczyciela¹

Filozofia działania sprawnego jest systemem poglądów na działanie celowe, warunki jego efektywności, w tym głównie skuteczności. Jej węzłowa problematyka jest przeto zbliżona do *prakseologii*, czyli ogólnej teorii działania sprawnego, której współtwórcą jest Tadeusz Kotarbiński (1886–1981). W interpretacji filozoficznej zagadnień działania sprawnego wprowadza się ponadto w sposób wyraźny co najmniej dwa dalsze wątki, mianowicie aksjologiczny i metodologiczny, w tym o orientacji pragmatycznej. W dociekaniach aksjologicznych zwraca się uwagę na te wartości, które motywują człowieka do działań moralnie dodatnich, wzbogacających go pod względem kulturowym i humanistycznym. Wartości te ułatwiają też zrozumienie i wyraźne określenie naszego miejsca w przemianach cywilizacyjnych, co nie jest naturalnie bez znaczenia dla aktywnego i efektywnego współuczestnictwa w głównych ogniwach tych przemian. W rozwoju bowiem współczesnej cywilizacji, zwłaszcza jej nurtu gospodarczego i organizacyjnego dostrzega się tendencję do zaostrzania kryteriów rzetelności, solidności i dokładności, co przecież łączy się w sposób bezpośredni z zainteresowaniami *filozofii działania sprawnego*, jej dociekaniami nad warunkami ekonomiczności, skuteczności i efektywności działań celowych.

Nie zawsze jednak w przemianach ekonomicznych, organizacyjnych i technicznych współczesnej cywilizacji, którą zasadnie można określić mianem *cywilizacji informatyczno-nuklearnej (inf nuklearnej)* dostrzega się człowieka w jego wymiarze moralnym i humanistycznym, z jego niepokojami czy też nawet obawami przed pogłębiającą się niepewnością czy wręcz tajemniczością względnie niedalekiej przyszłości. Współczesnego człowieka niepokoi bowiem wyraźnie dostrzegalny fakt, że szybki postęp naukowo-techniczny i cywilizacyjny pogłębia *strefę niepewności*; kurczą się mianowicie horyzonty racjonalnego przewidywania. A postęp w naukach biologicznych, chemicznych, a także w badaniach technicznych oraz ich aplikacje, zwłaszcza w dziedzinie informatyki i łączące się z tym przemiany w organizacji życia gospodarczego, społecznego i kulturowego stwarzają nie tylko nowe możliwości, lecz także otwierają wiele problemów budzących uzasadniony niepokój. Dlatego włączenie do refleksji nad działaniem celowym, jego metodologią zagadnień filozoficznych jest nie tylko w pełni uzasadnione, lecz wręcz konieczne.

¹Autor, prof. dr hab. Stanisław J. Sokołowski, jest kierownikiem Katedry logiki, matematyki stosowanej i informatyki w Wyższej Szkole Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Warszawie.

W uogólniającej interpretacji sensu humanistycznego metodologii działania celowego zwraca się uwagę na co najmniej pięć postulatów, mianowicie:

1. najwyższą wartością wszelkich działań celowych jest człowiek;
2. głównym postulatem rozwoju cywilizacyjnego jest pomnażanie dóbr służących – w sposób pośredni lub bezpośredni – rozwojowi człowieka, jego osobowości;
3. rozwój nauk przyrodniczych i technicznych oraz dyscyplin inżynierskich nie może osłabiać pozycji kulturowej, jak też edukacyjnej nauk społecznych i humanistycznych; jednym bowiem z ważnych zadań polityki naukowej jest wspieranie tych nauk, w tym szerokie uwzględnianie w budżecie państwa ich potrzeb badawczych i rozwojowych;
4. ochrona środowiska naturalnego przed zagrożeniami współczesnej cywilizacji, jej trendów przemysłowych jest jednym z priorytetowych zadań polityki społecznej i gospodarczej;
5. ideą przewodnią nurtów globalizacyjnych jest minimalizowanie różnicowań w rozwoju gospodarczym i kulturowym społeczeństw poprzez odpowiedni, w tym spełniający kryteria sprawiedliwości społecznej, rozwój międzynarodowej współpracy gospodarczej.

Założenia filozoficzne w analizie metodologicznej działania celowego czynią przeto człowieka nie tylko podmiotem działania, lecz także – jak nadmieniliśmy – *naczelną wartością (summum bonum – najwyższym dobrem)*, której powinny być podporządkowane urzeczywistniane cele w podstawowych dziedzinach rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego.

W tematyce filozoficznej i metodologicznej, obejmującej problemy dobrej roboty podejmuje się przeto zagadnienia ważne dla kształcenia umiejętności krytycznej analizy sytuacji problemowych, ich trafnej oceny oraz efektywnego rozwiązywania. W tym nurcie dociekań zagadnienia metodologiczne ściśle splatają się – jak już o tym była mowa – z tematyką prakseologiczną. Prakseologia bowiem rozumiana jako ogólna teoria działania sprawnego jest – przypomnijmy – nauką, w której poddaje się analizie i krytycznym uogólnieniom doświadczenia utrwalone w różnych dziedzinach działania celowego. Efektem tych uogólnień są zarówno pojęcia i zalecenia dotyczące warunków działania sprawnego, w tym głównie skutecznego, jak też przestrogi przed zachowaniami, które mogą prowadzić do skutków negatywnych. Prakseologia jest też określana mianem *metodologii ogólnej*², której przedmiotem są właśnie warunki sprawności wszelkiego działania celowego, w tym również metody, za pomocą których tę sprawność można przybliżyć lub osiągnąć. Metodologia w ujęciu pragmatycznym jest z kolei teorią, w której bada się sposoby i metody *efektywnego* rozwiązywania określonego typu problemów przy zastosowaniu odpowiednich pojęć i zasad formułowanych zarówno w języku prakseologii, jak i w języku dyscypliny, do której należy rozważany temat. Dotyczy to np. takich problemów, jak warunki działania sprawnego, efektywnego lub skutecznego w dą-

²Por.: T. Kotarbiński, *O istocie i zadaniach metodologii ogólnej (prakseologii)*, [w:] *Wybór pism*, t. I, *Myśli o działaniu*, Warszawa 1957, s. 611–622.

zeniu do urzeczywistnienia założonego celu. Możemy zatem przejść do odpowiedzi na pytanie: co to jest działanie celowe w rozumieniu filozofii dobrej roboty? Powiemy mianowicie, że *działanie D jest działaniem celowym (D^C) tylko wtedy, gdy – po pierwsze – jego podmiotem jest człowiek (w sensie jednostkowym lub kolektywnym); po drugie – poprzez realizację tego działania zmierza się do osiągnięcia w warunkach W i w czasie T odpowiedniego celu C (wyraźnie uświadomionego i uzasadniającego podjęte działanie D).*

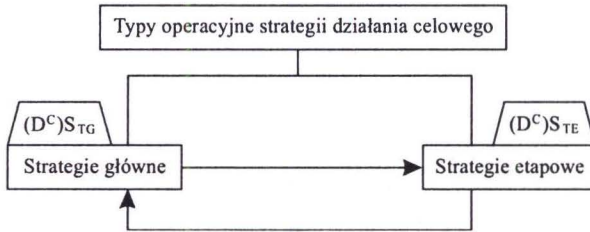
Dwa czynniki są zatem istotne dla wszelkiego działania celowego; stwierdza się mianowicie, iż (a) tylko człowiek jest podmiotem tego działania oraz (b) istnieje wyraźnie uświadomiony cel, do którego zmierza dany podmiot poprzez urzeczywistnienie odpowiedniego działania w określonych warunkach i wyznaczonym przedziale czasowym. Wyklucza się w ten sposób z zakresu pojęcia działania celowego działanie np. sił natury. Co to są warunki W działania celowego (D^C)? Jest to ogół czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które wpływają na przebieg i efektywność owego działania. Przykładem czynnika wewnętrznego jest *organizacja* działania celowego oraz *środki*, jakimi dysponuje podmiot realizujący dane działanie. Ilustracją czynnika zewnętrznego rozważanego działania celowego jest np. *infrastruktura komunikacyjna* lub *normy prawne*, które regulują sposób postępowania przy rozwiązywaniu określonego rodzaju problemów, np. inwestycyjnych.

W ujęciu modelowym działania celowego zwraca się uwagę na konieczność wypracowania odpowiedniej dla jego realizacji strategii. Co będziemy nazywać strategią danego działania? Powiemy mianowicie, że *strategia działania celowego jest to ogół metod i środków, za pomocą których działający podmiot będzie zmierzał – w przyjętej strukturze funkcyjnej³ – do urzeczywistnienia założonego celu. Ze względu na zakres realizowanych zadań strategię dzieli się na: 1) strategię główną i 2) strategię etapową. Powiemy, że dana strategia jest strategią główną tylko wtedy, gdy przynależne do jej zakresu struktury, metody i środki dotyczą ogółu czynników koniecznych do urzeczywistnienia założonego celu podstawowego. A o danej strategii powiemy, że jest strategią etapową danego działania celowego tylko wtedy, gdy formułowane w jej zakresie struktury funkcjonalne oraz dobierane metody i środki dotyczą urzeczywistnienia odpowiednich celów pośrednich rozważanego działania.* W analizie metodologicznej działania celowego zwraca się uwagę, że efektywność strategii głównej jest w znacznej mierze uwarunkowana efektywnością strategii etapowych; stąd przy opracowaniu strategii głównej uwzględnia się zarówno warunki realizacji celu podstawowego, jak i czynniki wpływające na osiągnięcie celów etapowych przy zastosowaniu odpowiednich dla urzeczywistnienia tych celów strategii. Między zatem strategią główną danego działania celowego (D^C) a wprowadzonymi do działania strategiami etapowymi występują wyraźne współzależności. Na sposób formułowania strategii głównej mają mianowicie wpływ czynniki warunkujące efektywność strategii etapowych. Przy formułowaniu z kolei strategii etapowych nie można jednak nie uwzględniać warunków realizacji celu podstawowego.

³Strukturą funkcyjną danego działania celowego nazywamy formy organizacyjne, przyjęte do jego realizacji.

wego; stąd wpływ strategii głównej, jej podstawowych parametrów na sposób tworzenia strategii etapowych.

W ujęciu modelowym typy operacyjne strategii działania celowego oraz występujące między nimi sprzężenia notujemy:

Rys. 1. Model strategii działania celowego

W rozważanym modelu strategii działania celowego występują dwa *sprzężenia operacyjne* (S_O), mianowicie 1) sprzężenie S_{O1} występujące między strategią główną działania celowego $((D^C)S_{TG})$ a strategią etapową tegoż działania $((D^C)S_{TE})$; 2) sprzężenie S_{O2} , które występuje między strategią etapową $((D^C)S_{TE})$ działania celowego a strategią główną $((D^C)S_{TG})$ rozważanego działania. Zadaniem sprzężeń operacyjnych jest koordynacja działań realizowanych za pomocą odpowiednich strategii ukierunkowanych na urzeczywistnienie założonego celu naczelnego lub przyjętych celów pośrednich. W ten sposób sprzężenie operacyjne S_{O1} wpływa modelująco na strategię etapową działania $((D^C)S_{TE})$, przyporządkowując je ogólnemu celowi, a za pomocą sprzężenia operacyjnego S_{O2} przekazuje się do ośrodka dyspozycyjnego strategii głównej $((D^C)S_{TG})$ informację o uwarunkowaniach w realizacji celów etapowych.

Dla uzyskania względnej jasności pojęć występujących w filozofii działania sprawnego wprowadza się ich notacje definicyjne. Przykładem są definicje pojęcia sprawności, efektywności i skuteczności. Stwierdza się mianowicie, iż o danym działaniu celowym (D^C) powiemy, że ma walor działania sprawnego $((S^W)D^C)$ wtedy, gdy jest działaniem *ekonomicznym* $((E^K)D^C)$, *efektywnym* $((E^T)D^C)$ i *skutecznym* $((S^K)D^C)$. W ujęciu formalnym definicję działania sprawnego notujemy:

$$Df_i: (S^W)D^C \Leftrightarrow ((E^K)D^C \wedge (E^T)D^C \wedge (S^K)D^C)$$

Definicję Df_i czytamy: dane działanie celowe (D^C) jest działaniem sprawnym $((S^W)D^C)$ tylko wtedy (\Leftrightarrow), gdy jest działaniem ekonomicznym $((E^K)D^C)$ oraz (\wedge) efektywnym $((E^T)D^C)$ i (\wedge) skutecznym $((S^K)D^C)$. Przechodzi się następnie do definicyjnej charakterystyki pojęć występujących w strukturze definicyjnej działania sprawnego. W kolejnych charakterystykach stwierdza się mianowicie, że dane działanie celowe (D^C) uznajemy za działanie *ekonomiczne* (E^K) wtedy, gdy spełnia dwa następujące warunki, mianowicie warunek *wydajności* $((W^D)D^C)$ i *oszczędności* $((O^S)D^C)$. Definicję działania ekonomicznego $((E^K)D^C)$ za pomocą wprowadzonej symboliki notujemy:

$$Df_2: (E^K)D^C \Leftrightarrow ((W^D)D^C \wedge (O^S)D^C)$$

Zdanie definicyjne Df_2 czytamy: o danym działaniu celowym powiemy, że jest działaniem ekonomicznym $((E^K)D^C)$ tylko wtedy, gdy jest działaniem wydajnym $((W^D)D^C)$ i oszczędnym $((O^S)D^C)$. W charakterystyce definicyjnej działania wydajnego stwierdza się, że działamy w sposób *wydajny* $((W^D)D)$ wtedy, gdy przy ustalonych nakładach $((CON)N)$ maksymalizujemy cel $((MAX)C)$, co w notacji symbolicznej zapisujemy⁴:

$$Df_3: (W^D)D^C \Leftrightarrow ((CON)N \blacktriangleright (MAX)C)$$

Definicję Df_3 czytamy: działanie celowe jest działaniem wydajnym $((W^D)D^C)$ tylko wtedy, gdy przy stałych nakładach $((CON)N)$ dążymy do maksymalizacji celu $((MAX)C)$. W następnej definicji stwierdza się, że rozważane działanie D jest *oszczędne* $((O^{SZ})D)$ tylko wtedy, gdy przy stałej wartości celu $((CON)C)$ dąży się do minimalizacji nakładów $((MIN)N)$, co notujemy:

$$Df_4: (O^{SZ})D \Leftrightarrow ((CON)C \blacktriangleright (MIN)N)$$

Przechodzi się następnie do definicji pojęcia efektywności. O działaniu D powiemy, że jest *efektywne* (E^T) tylko wtedy, gdy stosunek nakładów (N^D) do wyników (W^K) przy realizacji celu C jest mniejszy od 1; definicję działania efektywnego zapisujemy:

$$Df_5: (E^T)D \Leftrightarrow (N^D/W^K < 1)$$

W następnym ujęciu definicyjnym stwierdza się, iż rozważane działanie D spełnia ze względu na cel C warunek *skuteczności* (S^K) wtedy i tylko, gdy jego realizacja (sfinalizowany wynik operacyjny – S^{WO}) doprowadza do celu C :

$$Df_6: (C^{SK})D \Leftrightarrow [(S^{WO})D = C]$$

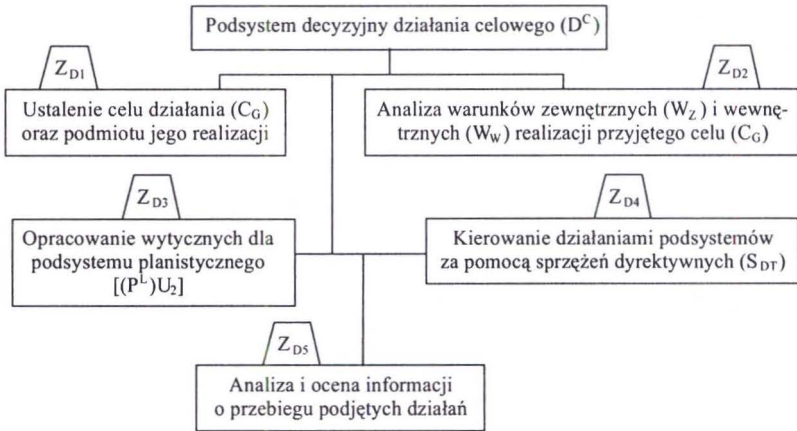
Są to przykłady definicyjnej charakterystyki niektórych pojęć filozofii sprawnego działania (nazywanej również *filozofią dobrej roboty*), mających istotne znaczenie w podejmowanych analizach działania celowego, warunków jego efektywności i skuteczności

Analiza metodologiczna działania celowego (D^C) jest jednym z podstawowych ogniw w filozofii dobrej roboty. W analizie tej zmierza się – jak nadmieniliśmy – do ustalenia ogólnych warunków sprzyjających sprawności działania, w tym głównie jego skuteczności i efektywności.

W rozważaniach metodologicznych nad sprawnym działaniem, jego modelową interpretacją możemy posłużyć się notacją graficzną; ilustracją tego rodzaju notacji jest zapis podsystemu decyzyjnego działania celowego, który to podsystem jest jednym z ogniw systemu dobrej roboty w ujęciu uogólnionym.

⁴Symbol „ \blacktriangleright ” czytamy: „... dążymy do ...”.

Główne zadania podsystemu decyzyjnego ($(D^Z)U_1$) w ujęciu graficznym i opisowym notujemy:

Rys. 2. Główne zadania podsystemu decyzyjnego ($(D^Z)U_1$)

W analizie podsystemu decyzyjnego ($(D^Z)U_1$) działania celowego, jego podstawowych funkcji wskazuje się mianowicie na pięć głównych zadań tego podsystemu, mianowicie:

1. Z_{D1} : wyznaczenie celu działania (C_G) oraz ustalenie podmiotu jego realizacji; w podsystemie decyzyjnym rozstrzyga się również o organizacji funkcyjnej (kto?) i przedmiotowej (gdzie i za pomocą jakich środków?) przewidywanych działań;
2. Z_{D2} : po ustaleniu celu oraz podmiotu jego realizacji podsystem decyzyjny ($(D^Z)U_1$) przechodzi do analizy warunków wewnętrznych (W_W) i zewnętrznych (W_Z) przewidywanego działania.

Warunki wewnętrzne – to środki finansowe i rzeczowe, które mogą być przeznaczone na osiągnięcie założonego celu; do warunków rzeczowych zalicza się np. niezbędne oprzyrządowanie wraz z odpowiednimi pomieszczeniami. Warunki zewnętrzne – to infrastruktura komunikacyjna i społeczna, a także system bankowy oraz ogniwa administracji państwowej i samorządowej;

3. Z_{D3} : przy działaniach złożonych, wieloetapowych (np. inwestycje przemysłowe lub handlowe) podsystem decyzyjny ($(D^Z)U_1$) rozporządza podległym mu podsystemem planistycznym ($(P^L)U_2$), któremu daje wytyczne w sprawie przygotowania planu zamierzonych działań;
4. Z_{D4} : kierowanie organizacyjne i rzeczowe podsystemami w urzeczywistnianiu założonego celu (C_G) jest podstawowym zadaniem podsystemu decyzyjnego ($(D^Z)U_1$). Kierowanie organizacyjne polega na właściwym *dostosowaniu struktur funkcyjnych* do wykonywanych zadań, w tym również na odpowiednim *doborze ludzi* do realizowanych celów. Kierowanie rzeczowe wyraża się w *przydziale* niezbędnych środków finansowych i rze-

czowych (np. oprzyrządowania informatycznego) do dyspozycji podsystemów funkcyjnych, w tym głównie operacyjnego;

5. Z_{DS} : działania korekcyjne, które podejmuje podsystem decyzyjny $((D^Z)U_I)$ są poprzedzone *analizą informacji* o realizacji założonego celu głównego (C_G), a także celów etapowych (C_E).

Wyniki tej analizy mogą w niektórych przypadkach spowodować nie tylko interwencję korekcyjną w fazę realizacji przyjętych zadań, lecz także spowodować określoną zmianę w definicji przyjętego celu głównego (C_G). Przykładem są decyzje korygujące przyjęty plan działania z powodu nieoczekiwanych (pozytywnych lub negatywnych) zmian na marketingu, z którym działalność firmy pozostaje w bliskich związkach handlowych.

Zakres zadań wykonywanych przez podsystem decyzyjny $((D^Z)U_I)$ jest uwarunkowany rodzajem podjętych działań, zawłaszcza stopniem ich złożoności organizacyjnej i rzeczowej; jest oczywiste, iż im wyższa jest owa złożoność, tym większy jest zakres powinności, które ma do spełnienia rozważany podsystem.

W poczynionych uwagach nad działaniem celowym siatką pojęciową filozofii tego działania oraz niektórymi zagadnieniami merytorycznymi zmierzaliśmy do przypomnienia idei prakseologicznych Tadeusza Kotarbińskiego, zawartych przede wszystkim w *Traktacie o dobrej robocie*, jak też w innych dziełach Profesora. Wychodzimy przy tym z założenia, że filozofia sprawnego działania, sprzężona z odpowiednią tematyką logiczną i metodologiczną może w stopniu istotnym przyczynić się – głównie dzięki wysiłkom kształceniowym i wychowawczym społeczności nauczycielskiej – do rozwoju kultury prakseologicznej w naszym społeczeństwie, tak przecież pożądanej w naszym dążeniu do partnerskiej integracji z Europą.